

Poriadok a pravidlá v Hayekovom koncepte slobody

The order and rules in Hayek's concept of freedom

Magdaléna Steinhauser Wesserlová¹

Abstrakt: Príspevok je zameraný na problém slobody u F. A. Hayeka. Obsah práce je zacielený na analýzu poriadku v spoločnosti. Príspevok sa snaží vymedziť, popísať a analyzovať dva druhy poriadku, a to spontánneho a vytvoreného, a tak nájsť a rozčleniť prvý a najzákladnejší predpoklad pre potreby jasnejšieho zadefinovania negatívneho uchopenia slobody. Cieľom práce je taktiež analyzovať súbor pravidiel vo všeobecnosti, pretože pravidlá ľudského správania zastávajú v Hayekovom ideovom koncepte rovnako významné postavenie ako poriadok. V tejto súvislosti chce text poukázať na kauzálne prepojenie poriadku s pravidlami, ktoré sú v nej vybudované pre zamedzenie chaosu v spoločnosti a udržania jej funkčného napredovania. Zámerom príspevku je prostredníctvom poriadku a pravidiel, ako dvoch všeobecných a zároveň pravdepodobne najvýznamnejších pilierov Hayekovho ideového konceptu, poukázať na ich význam ako indikátorov pre minimálne snahy o vymedzenie rozsahu slobody.

Kľúčová slova: F. A. Hayek, negatívna sloboda, pravidlá, spontánny poriadok, vytvorený poriadok.

Abstract: The paper is focused on the problem of freedom in F. A. Hayek. Content of the work is targeted for analysis of order in society. The paper is trying to define, describe and analyze two kinds of order, and that spontaneous and created, and then find and break down first and most fundamental prerequisite for defining a need for a clearer grasp of negative liberty. The aim of this work is also to analyze a set of rules in general, because the rules of human behavior stopped in Hayek's idea produced equally significant position as the order. In this context, it wants the text to highlight the causal connection of order with the rules, which built so to prevent chaos in society and maintaining its functional progress. The intention of this paper is through the order and rules, as two general as well as probably the most important pillars of Hayek's ideological concept to highlight their importance as indicators of the minimal efforts to define the scope of freedom.

Keywords: F. A. Hayek, negative freedom, rules, the spontaneous order, the created order.

¹ *Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 11 Banská Bystrica, Slovensko, magdalena.wesserlova@umb.sk .*

Hlavnou myšlienkou štúdie je poukázať na dva determinanty problému slobody u F. A. Hayeka. Obsah práce je koncipovaný ako rámcová všeobecná analýza poriadku v spoločnosti a pravidiel, ktoré sú z istých dôvodov zavádzané. Ide o vymedzenie, popisanie a analyzovanie dvoch druhov poriadku, pričom chcem nájsť a rozčleniť prvý a najzákladnejší predpoklad pre potreby jasnejšieho zadefinovania negatívneho uchopenia slobody. Cieľom práce je taktiež analyzovať súbor pravidiel vo všeobecnosti, pretože pravidlá ľudského správania zastávajú v Hayekovom ideovom koncepte rovnako významné postavenie ako poriadok. V tejto súvislosti chce text poukázať na kauzálne prepojenie poriadku s pravidlami, ktoré sú v nej vybudované pre zamedzenie chaosu v spoločnosti a udržania jej funkčného napredovania. Mojim zámerom je prostredníctvom poriadku a pravidiel, ako dvoch všeobecných a zároveň pravdepodobne najvýznamnejších pilierov Hayekovho ideového konceptu zdôrazniť ich význam ako indikátorov pre minimálne snahy o vymedzenie rozsahu slobody.

Poriadok v spoločnosti

Jednou z fundamentálnych myšlienok Hayekovej práce je idea poriadku. Ide o „...stav vecí, v ktorom sa veľký počet prvkov rôznych druhov má k sebe navzájom tak, že znalosť priestorovej alebo časovej časti celku nám umožňuje vytvárať správne očakávania týkajúce sa zbytku, alebo aspoň očakávania, ktoré majú dobrú pravdepodobnosť, že sa ukážu ako správne.“ (Hayek, 2011, s. 58). Ide teda o stav vecí zahŕňajúci rad prvkov rôzneho charakteru. Prvky sú vzájomne prepojené takým spôsobom, že napomáhajú človeku v istých spoločenských vzťahoch, v istých časovo-priestorových podmienkach vytvoriť spoľahlivé očakávania týkajúce sa ostatných. Podľa Jacobsa Hayek nevysvetľuje podstatu poriadku priamo ako vlastnosť objektov. Jeho definícia je akoby skôr epistemologického, než ontologického charakteru, hoci je samotná definícia vystavaná na ontologických predpokladoch, pričom najdôležitejším z nich je, že poriadok sa skladá z prvkov opakujúcich sa alebo zobrazujúcich pravidelný vzor. Pravidelnosť však Hayek nepovažuje za záruku (Jacobs, 2000, s. 50).

V rámci genetickej triedy poriadkov (prírodné, sociálne a iné) (Jacobs, 2000, s. 50) má Hayekov poriadok dvojaký charakter. Vytvorený a spontánny, prípadne vyrastený. Podľa Hayeka je východiskom pre spoločnosť ako takú práve ten poriadok, ktorého vznik podmieňujú evolučné faktory – kosmos. Druhotným poriadkom je umelo vytvorený taxis (Hayek, 2011, s. 60), ktorý prislúcha, napríklad organizáciám. Práve s druhým typom poriadku akoby človek prichádzal do bezprostrednejšieho kontaktu, a to tým, že je schopný si ho aktívne uvedomovať. V súvislosti s rozdelím sociálneho poriadku sa podľa mňa odhaľuje možnosť na tripartitné rozdelenie spoločnosti. Vzostupná línia sa tiahne od občana, cez organizácie. Spomenuté štruktúry svojim postavením dokážu združovať ľudí, ktorí tak majú väčšiu šancu dosiahnuť aktívnu participáciu (presadenie individuálnych záujmov) v treťom fragmente – spoločnosti. Ako zdôrazňuje Jacobs, Hayek vidí rozdiel medzi taxis a kosmos v tom, že jeden je vytváraný nezamýšľanými produktmi akýchsi okolností alebo prirodzeného pohybu a druhý naopak zámerne vytváranými príkazmi. Ak to tak skutočne je, potom každý prirodzene vyskytujúci sa poriadok vo fyzickom svete možno považovať za spontánny a sociálna a prírodná sféra sú v tomto ohľade výrazne asymetrické (Jacobs, 2000, s. 51). Podľa mňa s plným znením tejto poznámky by Hayek nesúhlasil.²

² Dôvod nesúhlasu bude ukázaný v neskoršej časti textu. Avšak zjednodušene povedaní, aj spoločenská sféra patrí do spontánne vytvoreného poriadku.

Spontánný poriadok ako východisková báza pre fungujúcu spoločnosť

Akcent na prvý typ poriadku podľa môjho názoru spočíva v tom, že práve v ňom človek odhaľuje základ a hĺbku svojej slobody. Status spontánného poriadku akoby zastupoval prirodzenú stabilitu, v ktorej výrazne absentuje akákoľvek vedomé, rozumové predbežné plánovanie jednotlivca alebo skupiny ľudí. Spontánný poriadok sa javí byť ako výrazne štruktúrne zložitý, neobmedzený. Jeho hranice nemožno odhaliť, keďže má všeobecný charakter a nuansy či špecifikum života sa v ňom nenachádzajú. Detaily kreujúce život človeka v ich konkrétnosti, teda faktory formujúce a pretvárajúce, už do spontánného poriadku nespádajú (hoci spontánný poriadok je v istom zmysle na nich postavený). Na poznávanie podrobností by musela byť myseľ človeka „vedomou“, teda aj prípadný poriadok by musel byť vedomo utvorený, čo však implikuje problém.³ Inak povedané, ak by bol poriadok vytvorený niekým konkrétnym za účelom špecifického zámeru, jeho tvorca by musel byť „vedomou bytosťou“, ktorá by sa tak mohla štylizovať do pozície toho, kto vie najviac. Existovala by tak akási autorita, ktorej sa menej „múdre“ osoby musia podriaďovať (Hayek, 2011, s. 59). Reálne však žiadna osoba také množstvo faktov obsiahnuť neodkáže. A aj z toho dôvodu musí byť človek spontánnemu poriadku a jeho „príkazom“ ďaleko viac zaviazaný než ľudskému (údajnému) plánovaniu, ktoré je skôr dedičstvom racionalizmu (Friedman, 1997, s. 3). Okrem toho práve tento typ poriadku konanie limituje a obmedzuje i slobodu, teda zužuje a rozširuje hranice, v ktorých môže človek, podľa stanovených medzí, vykonávať svoje vlastné rozhodnutia. Hayek sám upozorňuje na mylnú domnienku, že človek vedomo skonštruoval poriadok spoločnosti determinovaný pohnútkou služby svojim imanentným, možno vrozeným priraniam. Ak by teda nebol význam spoločenského poriadku pripísaný kultúrnemu vývoju, ležiacemu medzi inštinktom a schopnosťou racionálnych dedukcií či kreácii, tak by človek nedosiahol takú úroveň vytvárania rozumových konštruktov, ktoré by ho viedli k tomu, aby sa o vznik uvedomelej spoločnosti vôbec pokúsil (Hayek, 2011, s. 540). „Človek si neosvojil nové pravidlá preto, že by bol inteligentný. Stal sa inteligentným tým, že sa podriadil novým pravidlám správania.“ (Hayek, 2011, s. 540). Ak má teda človek prístup aj k akémusi vytvorenému poriadku, tak je to len z dôvodu, že existuje aj jemu nadradený (fundamentálny) rámec organizácie jeho života.

Človek však získal inteligenciu z nejakého dôvodu. Domnievam sa tak na základe toho, že Hayek akoby aj v tomto prípade implicitne zdôrazňoval, že základ toho, čo dnes môžeme využívať z hľadiska kognitívnych možností je výsledkom evolučného vývoja.⁴ Moje domnienky potvrdzuje aj J. Gray (Gray, 1982, s. 33). Rozumové predpoklady, ich kvalitatívne napredovanie tak majú byť len akýmsi prostriedkom vzniknutým evolúciou, s cieľom participovať na budovaní harmonickej spoločnosti, závislej od prispôsobenia sa ľudských bytostí limitom, ktoré život a účasť na spoločenskej participácii priniesli, respektíve prinášajú. Zdá sa mi, že ľudský intelekt síce môže riadiť nejaký druh organizácie, rovnako môže byť spoluúčastný na obohacovaní – vyjasňovaní spoločenského poriadku, ale vždy sa bude musieť jednať len o akési prispôsobovanie sa nepredvídateľným faktorom, ktoré v skutočnosti v plnej miere predvídať nemožno (z dôvodu ich neznalosti spôsobenej obmedzenosťou ľudského myslenia). Inteligenciu akejkoľvek osoby dokáže podľa Hayeka presiahnuť len kapacita

³ Hayek pomerne rázne odmieta racionálne konštrukty vo fungujúcich poriadkoch. Staví sa tak proti konštruktivistickému racionalizmu.

⁴ Zdôraznil to i na začiatku svojej práce zdôraznil, že evolučné a spontánne chápanie procesov bude kľúčovým aspektom (Hayek, 2011, s. 44).

nadosobnej a „samoorganizujúcej“ sily (Hayek, 2011, s. 70). Ľudská inteligencia, ako už bolo zdôraznené, ktorá sa vyvinula postupom času a formovala vznik spoločnosti, nepostačuje. Pozícia intelektu jednotlivca musí byť teda i naďalej podriadená poriadku, v ktorom sa prostredníctvom dlhodobej selekcie vyvinuli a vyvíjajú pravidlá, ktoré ma človek dodržiavať. Následne zachovávanie týchto pravidiel tak napomôže umožňovať spoločenský život (Hayek, 2011, s. 67).⁵

Okrem toho, čo bolo doteraz zdôrazňované, je nutné dodať, že spoločenský poriadok má istý „cieľ“, „účel“. Avšak nie v tradičnom slova zmysle ako výsledok stanoveného plánu, keďže ten nie je možné poznať. Ide skôr o výsledok toho, ako sa ľudia správajú v rôznych situáciách, ako reagujú na rôzne životné okolnosti. Zdá sa mi, že práve z dôvodu zamedzenia chaosu, uchovania kontinuálneho vývoja kolektívu Hayek akcentuje všeobecný charakter spoločenského poriadku. Potrebné je však dodať i to, že rovnako nutná je i existencia organického systému pravidiel správania sa ľudí. Dôvodom je neznalosť konkrétnych účinkov konania osôb. Zámerom je predchádzať budovaniu spoločnosti na len momentálnych potrebách kolektívu a zamedzovať neželaným „sociálnym zmätkom“. Avšak eliminovať všetky nepredvídateľné okolnosti vstupujúce do procesu fungovania spoločnosti, napríklad do procesu interakcie dvoch subjektov, je nemožné. Prvok náhodnosti zostáva i naďalej pre udržanie spontánneho poriadku potrebný. Vaněk ako príklad uvádza, že tak ako nemôžeme poznať a určiť situácie na cestách, to či v danom momente bude alebo nebude prechádzať auto cez určitý priestor, určitou rýchlosťou a za iných špecifických okolností, tak nie je možné stanoviť prospešný spôsob premávky, ktorý by bol racionálne odvodený od pohybov jednotlivých vozidiel. Možné je len stanoviť všeobecné zásady. Pravidlá tak budú mať v systéme premávky svoju funkciu, avšak o striktno definovanom účele alebo ciele v pravom slova zmysle nebude možné hovoriť (Vaněk, 1999). Sledovanie účelnosti totiž môže spôsobovať ničenie slobody. Naopak dodržiavanie princípov napomôže jej zachovávaniu (Hayek, 2011, s. 81). Dôvod, podľa môjho názoru, tkvie v tom, že každý človek môže totiž zúročiť svoje znalosti pre vlastné potreby len v prípade ich aplikácie súladnej s platnými pravidlami správneho správania. Vzniknú tak najlepšie podmienky na dosahovanie individuálnych zámerov, teda stavu determinujúceho rozhodovanie a konanie v intenciách slobody, pričom kontinuálnosť spontánneho poriadku nebude narušená.

O spontánnom spoločenskom poriadku možno teda povedať, že využíva roztrieštené vedomosti, poznatky rozptýlené medzi miliónmi ľudí. Preto možno povedať, že sa táto štruktúra ľudských aktivít, ako ju nazýva Gray, prispôsobuje ľuďom (spoločnosti ako takej) tým, že sa uspošobí miliónom skutočností, ktoré však nie sú známe všetkým. (Gray 1982, s. 34).⁶ Zdá sa mi teda, že Hayek právom preferuje tento typ poriadku. Dôvod vidím však i v tom, že práve druhý typ poriadku je pre Hayeka istým druhom problému, pretože okrem toho, že ten musí byť vedome vytváraný, je i istou prekážkou na ceste k slobode spočívajúcej na fungovaní vzťahu príkaz – poslušnosť v intenciách všeobecných pravidiel spomínaného spontánneho poriadku.

⁵ *Otázke a pozícii pravidiel Hayekovho poriadku sa budem venovať podrobnejšie v nasledujúcich častiach textu.*

⁶ *Gray dodáva, že význam procesu je najzreteľnejší a bol najskôr zdôraznený v hospodárskej oblasti (Gray, 1982, s. 34)*

Pozícia vytvoreného poriadku ako súčasť spontánneho poriadku

Na začiatok je potrebné zdôrazniť, že vytvorený poriadok pokladám za kontinuálne previazaný so spontánnou činnosťou alebo evolučným vytváraním sociálnej štruktúry. Z toho dôvodu sa budú v tejto časti textu nachádzať informácie o oboch druhoch poriadku. Jacobs tvrdí, že Hayek naznačuje, že spontánny a vytvorený poriadok sú odlišnými alternatívami poriadku, a teda objekt nemôže byť súčasne objektom prináležiacim obojmu typom poriadku (Jacobs, 2000, s. 52). S týmto názorom sa však plne nestotožňujem. Domnievam sa, že ani Hayek niečo také vo svojej práci priamo netvrdí. V tejto časti práce sa okrem iného budem snažiť moje presvedčenie dokázať.

Hayek predpokladá, že spontánny poriadok kreujú sily pôsobiace mimo systém. Rovnováha plynúca endogénne – zvnútra sa naopak vzťahuje na druhý typ poriadku (Hayek, 2011, s. 59). Na vysvetľovaní druhého typu (problematickeho) poriadku stojí celá konceptuálna štruktúra Hayekových úvah. Podľa Ďuriača Hayek historicky neprichádza ako prvý s myšlienkou spontánneho poriadku. Predchádzajúce teórie a úvahy však stáli na dichotómii medzi prirodzeným a umelým, cieľavedome vytvoreným človekom. Hayek naopak všetky ľudské výtvory – kultúru zahŕňa do jeho evolučne vytvoreného poriadku. Zdá sa akoby bolo jeho zámerom neustále upozorňovať na to, že len spontánne sa vytvárajúce štruktúry ľudských interakcií sú schopné umožniť vývoj a napredovanie spoločnosti (Ďuriač, 2002, s. 102). Taktiež vidím u neho neustálu potrebu apelovania na uvedomenie si toho, že tieto spontánne štruktúry, okrem toho, že sú vytvorené akosi „samovoľne“, predstavujú nezámerný výsledok aj vedomého konania.⁷ Determinujú tak vytvorenie základných podmienok spoločného života modernej spoločnosti. Na tomto mieste vidím dôležitý bod prelínania sa spontánneho poriadku s vytvoreným. Znamená to, ako poznamenáva aj Ďuriač, že spontánny poriadok je zároveň aj spoločenským poriadkom, hoci nie je priamym dôsledkom „technicky naplánovaného myslenia“ (Ďuriač, 2002, s. 102). S tým súhlasím. Podľa môjho názoru však nemožno povedať len toľko, že samočinný poriadok je zároveň spoločenským poriadkom, pretože si myslím, že do pojmu spontánny poriadok je možné zahrnúť aj prvky racionálne vytvoreného poriadku.⁸ A je potrebné tiež dodať, že taxis vychádza zo spontánneho, ale rovnako istým spôsobom aj spontánny poriadok kreuje. Ako si uvedomuje i Ďuriač, spontánny poriadok totiž vzniká ako výsledok činnosti ľudí, hoci nemôže byť produktom žiadneho priameho konštruktívneho myslenia, a tak nemôže dopadať ani na produktívne sociálne plánovanie (Ďuriač, 2002, s. 103). Ja si však myslím, že môže byť nepriamym, sekundárnym alebo výsledkom racionálnej ľudskej činnosti. Hayek týmto svojim odmietavým postojom voči racionálnemu konštruktivismu ukazuje svoje negatívne stanovisko k cieľavedome vytváranej ekonomike, a teda aj k spoločensko-politickému usporiadaniu upínajúceho sa na ideológiu socializmu.⁹ Okrem toho

⁷ Hayek spomenuté vyjadrenie neakcentuje priamo. Ja sa však nazdávam, že danú myšlienku implicitne zdôrazňuje v celej jeho práci.

⁸ Nazdávam sa, že ak človek robí akúsi činnosť „programovo“, plánovane, jeho činnosť možno považovať za evolučný prvok z dlhodobého hľadiska. Spoločnosť ako taká sa môže z tejto činnosti poučiť, obohatiť, preto môže istým pozitívnym alebo negatívnym spôsobom nadväzovať na túto činnosť iná aktivita. Z krátkodobého hľadiska ide však len o „technicky naplánovanú činnosť“.

⁹ Vo vzťahu k uvedenému je potrebné uvedomiť si i to, že v založení spoločenského poriadku, akejsi sociálnej hierarchie, (istým spôsobom vždy) musí byť niekto v podriadenom postavení, teda niekto sa musí prispôbovať. Vždy je niekto poškodený, sklamaný (Hayek, 2011, s. 89). Je tiež potrebné uvedomiť si a akcentovať to, že Hayek nemá v úmysle vytvoriť spoločnosť, v ktorej sú si všetci jej členovia rovní. V prípade garantovania rovnosti by museli mať všetci ľudia rovnakú možnosť príležitostí. Počiatkové šance by museli byť taktiež rovnaké. Podobná situácia vzniká aj pri predstave

podľa mňa okrajovo vidí v prvku racionality aj prostriedok pre napredovanie „nekonečného evolučného plánu“ prostredníctvom procesov vytvoreného poriadku.

Celá Hayekova práca sa podľa mňa snaží poukázať na to, že človek ako taký nedokáže univerzálne štruktúry vysvetliť, a rovnako ani priamo ovplyvniť. Ako bolo spomenuté v predchádzajúcej časti textu. Spontánny poriadok nie je možné plne obsiahnuť a nemožno ho tak ani riadiť, keďže stupeň moci nad ním by bol diametrálne menší než by bolo potrebné. A to by bol problém, pretože ako upozorňuje i Reiner, každá myseľ plánujúca rozmiestenie zdrojov v spoločnosti by musela mať úplné poznanie všetkých dostupných i potenciálne dostupných zdrojov a súčasných potrieb. Žiaden človek alebo žiadna jednotlivá myseľ nedokáže obsiahnuť takú šírku informácii (Reiner, 1995, s. 243). Naopak nad taxis alebo nad konkrétnym usporiadaním je moc riadenia možná, a to z dôvodu nesporne menej rozsiahlej oblasti pôsobenia. V konkrétnom usporiadaní (organizácii) predsa už nie je úroveň poznaných vecí len v abstraktnej podobe, ale veci a javy je možné rozumovo obsiahnuť – spoznať. Všetko však závisí, ako poznamenáva Hayek, od stupňa poriadku (Hayek, 2011, s. 65). Stupňom poriadku chápem to, že vytvorený poriadok možno uchopiť prostredníctvom rôznych úrovní. Úroveň taxis závisí od jeho rozsahu, rozdielnej oblasti pôsobnosti, pričom zavažujúcim javom v tomto faktore je i súbor predmetov alebo udalostí, ktoré na základe ich usporiadania, vzťahov a interakcii dokáže človek pochopiť, prípadne predvídať. Z dôvodu usporiadania prvkov, javov a ich vzťahov možno hovoriť o typologicky a rozsahovo rôznych poriadkoch, nie len o jednom neuchopiteľnom.

A čo možno povedať o vytvorenom poriadku v spojitosti s pozíciou slobody? Na základe vyššie spomenutého sa nazdávam, že vytvorený poriadok je rozumovo uchopiteľný systém, v ktorom však človek nedokáže byť plne slobodný. Miera slobody je v ňom limitovaná poznaním, kognitívnymi zručnosťami človeka. V užšej profilácii poriadku, teda v taxis už nebudú obmedzenia univerzálneho charakteru, budú sa vzťahovať na štruktúru a funkčnosť danej organizácie. Znamená to, že ak už nie je ani sloboda pridelená každému rovnako, nebudú mať členovia rôznych organizácii rovnaké právomoci a slobody. Spontánny poriadok je naopak platný pre všetkých, preto aj sloboda prináleží každému jednému človeku rovnako. Sloboda, presnejšie jej miera teda závisí od formy, rozsahu a typu organizácie, teda výstavby a funkčnosti pravidiel konkrétneho poriadku, s tým, že mieru slobody podmieňuje aj to, či sa jedná o poriadok vytrovený alebo spontánny.

Vytvorenie a fungovanie pravidiel spoločenského poriadku

Ako už bolo naznačené, v Hayekovom koncepte slobody zastávajú významnú pozíciu pravidlá. Analýza zásad ľudského správania plní v jeho ideovom koncepte dôležitú úlohu. Domnievam sa, že dôvodom Hayekovho zvýšeného záujmu práve o tento prvok, je kauzálny vzťah pravidiel s poriadkom, ktorý sa javí byť dôležitým determinantom negatívnej slobody človeka. Myslím si, že vytvorenie pravidiel, a teda aj akéhosi všeobecného sociálneho poriadku (spontánneho poriadku) možno považovať za indikátory vymedzenia slobody alebo aspoň za prvky minimálnych snáh o udanie jej rozsahu. Dodržiavanie a porušovanie tohto typu poriadku smeruje totiž k vyvodu konzekventov na existenciu jednotlivcov v spoločnosti a ich

z ekonomického prostredia – trhovú ekonomiku verzus centrálné plánované hospodárenie. Ktoré z nich je efektívnejšie? To, v ktorom sú si všetci rovní alebo to, kde slobodné rozhodnutia vytvárajú diferencované prostredie zdravej konkurencieschopnosti a s dôsledkom zvýšenia produktivity? Podľa Ďuriača Hayek odmieta špekulácie o akejkoľvek rovnosti, príležitosti, pretože by nielen fyzické ale i psychické zázemie každého človeka, muselo poskytnúť ekvivalentnú šancu pre každého (Ďuriač, 2002, s. 104).

„organizovanú funkčnosť“. Hayek zdôrazňuje, že pre dosiahnutie stavu slobody, v ktorom by ľudia mohli využívať svoje znalosti a schopnosti pre vlastné potreby je nutné rešpektovať určité všeobecne záväzné obmedzenia, a tak sa budú (sami) „...vytvárať tie najlepšie podmienky k dosiahnutiu ich zámerov...“ a „...takýto systém bude pravdepodobne dosiahnutý a udržiavaný jedine tak, ak bude každá autorita, vrátane väčšiny ľudu, vo výkone donucovacej moci obmedzená všeobecnými princípmi, ktoré sa komunita sama zaviazala dodržiavať.“ (Hayek, 2011, s. 80).

Obsahové vymedzenie poriadku a vznik pravidiel

Na fungovanie spoločnosti podľa môjho názoru vplýva aj to, aký obsah majú stanovené pravidlá. Obsahové vymedzenie všeobecného spoločenského poriadku, ako ho chápem, zahŕňa procesné odhaľovanie významu pravidiel, ktoré nebolo, nie je a pravdepodobne ani nebude možné v moci žiadneho človeka nikdy dokonale či racionálne obsiahnuť. Univerzálne platný spoločenský poriadok teda nemožno ani plne skonštruovať. Pri jeho formulácii ide neustále len o využívanie fragmentárnych poznatkov. V praxi ide vždy len o obsahové zdokonaľovanie systému záväzných noriem spoločenského života.¹⁰ Aktuálne zavedený poriadok totiž udáva limity správania, konania a rozhodovania sa človeka len do tej miery, ktorá je stanovená práve v prítomnosti, respektíve vedome poznaná v konkrétnom čase a priestore. Je pravda, že aktuálne pravidlá spoločnosti Hayek predstavuje na už vzniknutej báze, avšak ani pravidlá, ktoré boli vytvorené v minulosti nemožno neustále všetky implementovať do novovznikajúceho poriadku, ktorý má zaručiť kontinuálny vývoj spoločnosti. Vypustenie, radikálna alebo čiastková prispôsobivosť pravidiel sú nevyhnutnosťou pre udržanie modernej spoločnosti. Preto je nutné neustále akcentovať to, že konkrétne pravidlá alebo ich časti zavedené v minulosti a v súčasnosti (či už diametrálne zmenené, úplne vypustené, alebo zabudnuté) nemožno komplexne poznať, a to aj preto, lebo ich nie je možné všetky jasne stanoviť.

Podľa môjho názoru Hayek považuje všetky minulé, prítomné i „budúce“¹¹ pravidlá nejakým spôsobom za existujúce. Avšak spomenuté obmeny a zavádzanie nových vyplýva z ich zdokonaľovania, ich implementovania do novej skutočnosti. Neustále zmeny a polemiky o možnosti slobodného rozhodovania sa človeka v intenciách slobody Hayek vyvodzuje, ako sa nazdávam, od schopnosti artikulácie týchto pravidiel, pričom aktuálne sú len tou najlepšou definíciou potenciálneho konania človeka. Ich skutočná esencia a význam spočívajú v skrytosti, v (pravdepodobne) nekonečnom postupe zdokonaľovania, do ktorého vstupuje „prirodzená“ snaha človeka o zabezpečenie si harmonického života ustanovením si platných noriem, ktorých zisk je podmienený len zaručením ich relevantného, vzájomne nadväzujúceho odhaľovania, keďže explicitné utvorenie nepotrebujú. Ako bolo zdôraznené, oni už totiž existujú. Potrebná je len ich verbalizácia, čo vzhľadom na nedokonalosť ľudského rozumu spôsobí, že sa bude jednať o nekonečný regres pri ich jasnej a zrozumiteľnej špecifikácii. Ako vlastne Hayek vníma pravidlá a na ich základe kreovaný poriadok? Objasnenie sa budem snažiť podať v nasledujúcom texte.

¹⁰ Systém pravidiel nemožno plne vedome obsiahnuť, ani jeho obsah nemôže byť komplexne poznaný.

¹¹ Budúcimi pravidlami nazývam tie pravidlá, ktoré by mohli byť ľuďom potenciálne artikulované do zrozumiteľnej alebo konkrétnejšej podoby niekedy v budúcnosti. Myslím si, že Hayek pokladá všetky pravidla za existujúce. Ich aktuálnosť akoby závisela len od schopnosti súčasných ľudí interpretovať jednotlivé pravidlá. Budúce pravidlá nepovažujem za akési nariadenia vytvorené o istý čas, ide skôr o odkrytie ich presnejšieho významu.

Všeobecné rozdelenie pravidiel

Okrem toho, že Hayek prisudzuje pravidlám určitý obsah, pokúša sa ich aj rozdeliť do všeobecných rámcov. Pravidlá správania tak vnímam vo všeobecnosti na rozdelené do dvoch základných skupín. Prvú, fundamentálnu skupinu, tvoria abstraktné (neverbalizované) pravidlá správania, ktoré sú platné pre všetkých ľudí rovnako. Druhú skupinu tvoria artikulované pravidlá, ktoré vznikli vypovedaním o abstraktných pravidlách do ľuďom zrozumiteľnej formy, pričom ich podoba nie je dôkladná a neustále je nutné zdokonaľovať ju. Abstraktné pravidlá sú však pre Hayeka tými dôležitejšími. V nich vidí zdroj udržiavania organického poriadku, teda nejakého kontinuálneho vývoja udržiavajúceho chod a vývoj ľudskej society. Práve v nich možno nájsť cestu k zaisteniu lepších vyhliadok jednotlivca na realizáciu jeho individuálnych zámerov. Neznemená to však, že prostredníctvom abstraktných pravidiel bude človeku zabezpečené nárokovanie si na konkrétne veci (Hayek, 2011, s. 541). Naznačuje sa tým len toľko, že ľudia budú mať všeobecne platný rámec pravidiel spolunažívania a jeho prostredníctvom bude (teoreticky) eliminované nežiaduce spoločenské správanie. Vytvorí a upevní sa tak priestor pre širšie možnosti plnenia individuálnych cieľov v intenciách všeobecného poriadku. Taktiež je potrebné dodať, poznamenáva Ďuriač, že prostredníctvom verbalizácie pravidiel, ktoré by všetci členovia spoločnosti rešpektovali, možno očakávať aj vzájomnú ľudskú spoluprácu (Ďuriač, 2002, s. 103). Vznikla by tak reálne fungujúca spoločnosť, keďže ako Ďuriač dodáva: „...pravidlá predstavujú rámec, ktorý jednotlivcovi umožňuje spoločenský život.“ (Ďuriač, 2002, s. 104).

Funkčnosť pravidiel

Vyššie uvedené zistenia naznačujú, že fungujúca spoločnosť, v ktorej majú ľudia možnosť slobodných rozhodnutí, primárne závisí od toho, v akom rozsahu je možné poznať pravidlá spontánneho poriadku, respektíve v akej podobe sú následne artikulované. Dodatočným vytvorením druhotných pravidiel prostredníctvom intelektuálneho kvocientu sa buduje špecifikum organizovanej spoločnosti. Napomáha sa tým udržiavať progres modernej society. Ak by mal človek (na základe vyrasteneho poriadku) prístup k rozsiahlej sfére možností, nedokázal by plne slobodne konať. Narazil by totiž na osobné mantinely.¹²

V súvislosti s fungovaním pravidiel a ich uvedením do praxe je podľa môjho názoru nutné uvedomiť si niekoľko fundamentálnych premís a ich väzieb, a to preto, lebo vzhľadom na pestrú diferenciu ľudí vzniká i pluralizmus rolí, ktoré zastávajú. Z hľadiska budovania efektívnej koordinácie si myslím, že abstraktné pravidlá spontánneho poriadku nepostačujú. Ich prítomnosť je však nutná, pretože vždy je potrebné aplikovať ich na vopred neznámy, bližšie nešpecifický počet osôb alebo prípadov, stanoviť všeobecné intencie platné pre všetkých. Netreba zabúdať ani na to, že práve tieto pravidlá možno pokladať za akýsi rámec pre následné organizovanie života spoločnosti. Preto hoci tieto pravidlá prináležia abstraktnému poriadku, ktorého jasný obsah nie je poznateľný, a teda nie je známy ani jeho presný účel, musí byť vytvorený i poriadok, v ktorom si budú ľudia vedomí významu a zacielenia svojho konania. Pre efektívne dosiahnutie konkrétnych výsledkov sa ľudia združia do špecifických organizácií,¹³

¹² Osobnými mantinelmi rozumej fyzické a psychické predpoklady individuálneho človeka.

¹³ Fungovanie človeka v istej skupine, Hayek používa termín organizácia, musí podliehať účinnej koordinácii, ktorá však už nie je natoľko spontánna, ako to bolo pri prirodzenom vývoji spoločnosti, ale je nejakým spôsobom vedome regulovaná, ide o prispôsobenie sa výsledného poriadku ľudským neustále meniacim sa potrebám (Hayek, 2011, s. 79). V takomto združení alebo subskupine už hranice nie sú natoľko ľubovoľné, vždy sú determinované nejakými vzťahmi.

subskupín, kde si budú musieť vytvoriť sekundárne, prípadne až terciálne pravidlá¹⁴ účinné pre plnenie svojho špecifického zámeru. Len tak budú môcť plne realizovať vlastné slobodné rozhodnutia a len tak si dokážu presadiť svoju intelektuálnu (prípadne aj inú) schopnosť. Združovanie sa do príslušných subskupín má totiž napomôcť uľahčiť to, čo budú chcieť dosiahnuť. Človek sa totiž na jednej strane zaviazne slobodne svojim dobrovoľným vstupom rešpektovať pravidlá organizácie, na strane druhej mu táto štruktúra pomôže zrealizovať jeho vlastné a slobodné chcenia. Formulácia pravidiel preto závisí od rozsahu, dosahu, zamerania organizácie a v neposlednej rade aj od intelektuálnej úrovne spoločnosti, ktorú tým považujem za akési „premostenie“ medzi vytvoreným a spontánnym poriadkom.¹⁵

Pri komparácii spoločnosti vo všeobecnosti a akejsi bližšie nešpecifikovanej organizácie (hoci v nej majú jednotlivci menej voľné postavenie) vidieť, že v oboch štruktúrach pôsobia akési zaväzujúce nariadenia. V prípade organizácie sa však nejedná len o prirodzené putá, ktoré zväzujú každého jednotlivca rovnako, ale jedná sa o ostrejšie a viac-menej jasne definované hranice so zvyčajne verbalizovanými pravidlami. Friedman dodáva, že spontánný poriadok spoločnosti len napomáha ponechať istý priestor pre individuálnu slobodu. V dôsledku toho je neodmysliteľnou podmienkou slobody. Z tohto dôvodu však Hayek požaduje aj výstavbu právneho štátu. Chce zamedziť jednotlivcovi alebo skupine napláňovať akúkoľvek činnosť týkajúcu sa niekoho iného. Človek si preto môže vybrať ľubovoľné prostriedky potrebné na sebarealizáciu, zatiaľ čo organizácie na báze plánovania obmedzia jednotlivé ciele a stratégie, čím zregulujú i počet a rozsah prostriedkov, s ktorými chcel človek narábať. (Friedman, 2008, s. 5).¹⁶ Človek však obmedzenie alebo donútenie rešpektuje, pretože svojim dobrovoľným vstupom (alebo zotrvaním) do kolektívu sa zaviazal akceptovať istú mieru limitácie, keďže len vďaka nej dokáže napláňovať subjektívne zámery. Na druhej strane sa mi zdá, akoby chcel Hayek zdôrazniť, že jednotlivec dokáže len v menšom subsysteme poznať účinky svojho správania voči osobám vo svojej blízkosti. Inak povedané: „...*prechod od malej skupiny k veľkej alebo dokonca otvorenej spoločnosti vyžaduje obmedzenie rozsahu povinností voči ostatným, lebo všetky povinnosti, ktoré sa zakladajú na osobnej blízkosti a dôvernej známosti individuálnych okolností by nemalo byť ďalej vynútitelne.*“ (Ďuriač, 2002, s. 104).

Z uvedeného nepriamo vyplýva, že čím bude vytvorený poriadok komplikovanejší, tým sa v ňom bude realizovať väčšia časť oddelených (relatívne) slobodných konaní. Situácia detekovaná zo slobodných rozhodnutí, odhalí špecifické parciálne ciele ľudí, a teda i zámery organizácii. Individuálne preferencie, realizované slobodne (za dodržiavania všeobecne záväzných pravidiel) tak vytvoria priestor pre zdokonaľovanie, objavovanie a inovovanie. Ak sa do starého, zaužívaného prinesú nové podnety, znamená to, že sa odhalia i nové súvislosti, nové vzťahy, ktoré je potrebné dodatočne artikulovať. Znamená to, že parciálne slobodné ciele podnecujú kreovanie priadku, ktorý Hayek považuje za hlavný pri zachovávaní kontinuálneho vývoja spoločnosti. Špecifické účely prináležiace vytvoreným pravidlám tak vnímam ako

¹⁴ O sekundárne pravidlá ide z toho dôvodu, pretože za primárne pravidlá považujem v Hayekovom kontexte tie, ktoré sú „definované“ spontánnym poriadkom. O primárnych pravidlách hovorím ako o abstraktných pravidlách, sekundárne pravidlá prináležia organizáciám a celkovo vedome organizovanej ľudskej činnosti.

¹⁵ Vyslovené tvrdenie sa zakladá na predpoklade, že spontánný poriadok vnímam ako „garanta“ zaručenia ľudskej slobody, pričom na základe intelektuálnej úrovne sa nielen verbalizujú pravidlá spontánneho poriadku, teda objasňujú sa (definujú sa) intencie, v ktorých sa človek môže slobodne pohybovať, ale intelekt slúži aj na aktuálne budovanie inštitúcií, napomáhajúce uľahčiť realizovať slobodné rozhodnutie človeka.

¹⁶ Domnievam sa, že týmto a podobnými myšlienkami chce Hayek podčiarknuť svoju preferenciu k takzvanému minimálnemu štátu.

potrebné. Poriadok pre fungovanie akokoľvek rozsiahlej organizácie však nemožno pripodobniť fungovaniu spontánneho poriadku. Spontánný poriadok možno upravovať len nepriamym zdokonaľovaním pravidiel. Nikdy nemôže byť priamo doplnený izolovanými a podpornými príkazmi, pretože jeho realizáciu determinujú všeobecné pravidlá správania, nie tie, ktoré prináležia konkrétnej časti systému, a tak sa jeho formovanie a dodržiavanie nemôže realizovať účelným riadením participantov. Vzťahy vyplývajúce z pozície pravidiel poriadkov tak dopadajú na rozsah slobody jednotlivca a na obmedzenia, ktoré im systém náhodne alebo účelovo vytvára.

Hayekova sloboda v kontexte spoločenského poriadku a zavádzaných pravidiel

Chápanie slobody Hayekom sa nesie v intenciách liberálneho poňatia negatívnej slobody. Sloboda je považovaná za stav, v ktorom môžu všetci využívať pre vlastné potreby to, čo vedia (Hayek, 2011, s. 81). Presnejšie ide o absenciu svojvoľného nátlaku na človeka prostredníctvom inej osoby alebo zo strany istej inštitucionálnej formy. Neznamená to však, že v živote človeka nebude prítomné akékoľvek donútenie. Ako hovorí Robbins donútenie je potrebné, a to napríklad také, ktorého účel spočíva v zaistení sankcií v rámci právnych predpisov, ktoré však opätovne vytvorí možnosť slobody (Robbins, 1961, s. 67). Ide teda o akúsi vzájomnú podmienenosť, pokiaľ sa diskutuje o praktickej realizácii slobody. Ale na druhej strane je podľa Robbinsa podstatou slobody práve to, že jednotlivec môže byť oslobodený od obmedzení zo strany druhých a tiež to, že môže prispôsobiť svoje správanie neosobným prírodným, podľa mňa i spoločenským, obmedzeniam (Robbins, 1961, s. 67). Zjednodušene povedané, podľa mňa má na mysli takú voľnosť, ktorú možno označiť za slobodu rámcovanú zákonom. Avšak nie zákonom z dielne právneho poriadku, ale primárne zákonom všeobecným. O slobode je teda možné hovoriť preto, lebo sa obmedzenie alebo prirodzené okolnosti, nevyhnutnosti či zákonitosti dotknú každého v rovnakej miere.

Najefektívnejším spôsobom zabezpečenia slobody človeka od ťažkých foriem nátlaku je podľa Reesa akési vytvorenie osobnej alebo súkromnej sféry činnosti, ktorá by bola všeobecnými pravidlami chránená pred zasahovaním zo strany druhých. Vniknutie do tejto „bezpečnej“ zóny by bolo považované za nelegitímne a znamenalo by porušenie práva. Okrem toho je zabezpečenie slobody nevyhnutné preto, aby sa „niekde“ ponechal, vytvoril alebo zaručil priestor pre nepredvídané a nepredvídateľné okolnosti zaručujúce kontinuálny vývoj spoločnosti. (Rees, 1963, 349). Hayek si podľa mňa nepraje zrušenie všetkých zábran v oblasti ľudských činností. On len akoby potreboval zabezpečiť minimálny stupeň ochrany pre fungujúci spoločenský poriadok. Ide o to, že ak dôjde k akémusi minimálnemu zásahu, prípadne istej miery donútenia v procese sebakreácie osoby, a zároveň človek patrí do istej sociálnej skupiny či komunity (čo nejakým spôsobom vždy patrí), tak je nevyhnutnosťou prijať istú mieru obmedzenia. Limitujúce pravidlá organizácie sú totiž súčasťou poriadku, ktorý nielen napomáha človeku žiť podľa vlastných zámerov, ale zároveň napomáha kreovať na vyššej úrovni niečo nové, pokrokové, a teda udržiavajúce evolučný poriadok celej spoločnosti.

Donucovanie alebo vytváranie obmedzení, napríklad z dôvodu vytvorenia pravidiel fungujúcej spoločnosti je teda podľa Hayeka povolené. Limitácia však musí mať všeobecný dopad a slúžiť verejnému dobru (Hayek, 2011, s. 185) a prospechu. Neustály akcent na univerzalitu prejavuje Hayek podľa mňa preto, aby eliminoval prejavy slobody voči jednotlivým záujmom konkrétneho človeka, pretože podpora opačného stanoviska by smerovala k totalitarizmu. Avšak akcent na všeobecné pravidlá pre zabezpečenie kontinuálneho poriadku spoločnosti slúži na vnímanie slobody ako akejsi ohraničenej individuálnej voľnosti. Znamená to, že svojvoľná

činnosť sa u Hayeka považuje za konanie síce slobodné, avšak limitované (taktiež slobodnou) činnosťou niekoho iného.

Cieľom práce bolo vo všeobecnosti predstaviť spoločenský poriadok a jeho pravidlá v Hayekovej práci *Právo, zákonodarstvo, sloboda*, a tak poukázať na ich dôležitosť pri snahe o vymedzenie rozsahu slobody. Mojou snahou bolo poukázať na odlišnosť dvoch typov poriadku a na to, akým spôsobom vplyvajú na pravidlá regulujúce fungovanie spoločnosti. Cieľom bolo zdôrazniť ich pozíciu preto, aby som poukázala na ich významnú úlohu pri jasnejšom odhaľovaní cesty k zadefinovaniu negatívneho uchopenia slobody.

Na základe analýzy a popisu prvkov, ktoré považujem v Hayekovej práci za kľúčové pre vyjadrenie negatívnej slobody prichádzam k záveru, že autor sa snaží akcentovať najmä náročnosť zachovania slobodného systému. Hoci neustále poukazuje na dôležitosť spontánneho poriadku a jeho pravidiel, uvedomuje si aj váhu vytvoreného poriadku. Uvedomuje si tiež, že každý slobodný človek má právo na realizáciu svojich snov, túžob a cieľov. Každý má totiž právo žiť podľa vlastných predstáv, a to bez toho, aby mu niekto alebo istá nadosobná aktívna sila vnucovali odlišnú víziu života. Zdá sa, že Hayek násilne obmedzenia či donútenia jasne odmieta. A z toho dôvodu možno dospieť k potvrdeniu vnímania slobody ako negatívnej, kedy svojvoľnému rozhodnutiu nebránia prejavy donútenia. Pravidlá rámcované vytvoreným alebo všeobecným poriadkom len zabraňujú spoločenskému chaosu a napomáhajú slobode nadobudnúť reálne rozmery.

Vymedzenie rozsahu slobody jednotlivca v modernej spoločnosti, zdá sa, nie je jednoduché, ak nie nemožné. Spoločenský poriadok a pravidlá organizujúce život v ňom považujem za významné indikátory stanovenia rozsahu slobody, hoci jednoznačné určenie hraníc svojvôle a neslobody určiť na základe ich vymedzenia nedokážem. Avšak dospievam k názoru, že vďaka Haykeovmu akcentu najmä na vybrané špecifiká poriadku a pravidiel je na jednej strane sloboda chránená a do istej miery zaručená, na strane druhej je organizáciou alebo spoločenským poriadkom, naopak limitovaná. V kontexte Hayekovej práce ide podľa mňa najmä o to, aby človek nebol prinútený konať inak ako si slobodne zvolí, hoci istej forme donútenia sa samozrejme nevyhne pokiaľ nechce fungovať ako nespoločenská bytosť. Nariadenia poriadku dokážu totiž zabezpečiť sféry, v ktorých človek dokáže samostatne a svojvoľne existovať, avšak s vedomím, že nielen on sa ocitá v tejto situácii. Taktiež sa nemôže svojvoľne delegovať na niekoho, kto by intelektuálne presiahol ostatných a mal právo na špeciálne výhody. Pravidlá predsa platia pre každého rovnako. Dôvod vytvorenia predpokladu „minimálneho“ donútenia, ako ho vidím u Hayeka ja, spočíva v podpore a „...zabezpečení podmienok, na ktorých budú mať jednotlivci a menšie skupiny priaznivé možnosti navzájom uspokojovať svoje potreby.“ (Hayek, 2011, s. 186).

Zoznam použitej literatúry

- ĎURIAČ, M. (2002). Friedrich August von Hayek a jeho koncepcia vzťahu individua a spoločnosti. In: Palenčár, M. (ed.): *Človek, spoločnosť, myslenie*. Banská Bystrica: FHV UMB, s. 101-109.
- FRIEDMAN, J. (1997). Hayek's political philosophy and his economics. In: *Critical Review*, Vol. 11, No. 1, s. 1-10.
- GRAY, J. (1982). F. A. Hayek and the Rebirth of Classical Liberalism. In: *Literature of Liberty*, Vol V, No. 4, s. 19-101.
- HAYEK, F. A. (2001). *Právo, zákonodárství a svoboda : Nový výklad liberálných princípů spravedlnosti a politické ekonomie*. Praha : PROSTOR.
- JACOBS, S. (2000). Spontaneous order: Michael Polanyi and Friedrich Hayek. In: *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 3, No. 4, s. 49-67.

REES, J. C. (1963). Hayek on Liberty. In: *Philosophy*, Vol. 38, No. 146, s. 346-360.

REINER, R.(1995). Some Difficulties for Hayek's Evolutionary Account of Institutional Change. In: *Public Affairs Quarterly*, Vol. 9, No. 3, s. 241-251.

ROBBINS, L. (1961). Hayek on Liberty. In: *Economica*, Vol. 28, No. 109, s. 66-81.

VANĚK, J. (1999). Problém spoločenských pravidiel u F. A. Von Hayeka. In: *E-LOGOS*, Vol. VI.